

ANADOLU SELÇUKLU VE BEYLİKLER DÖNEMİ MİMARİ SÜSLEMESİNDE KÜRE, KÜRE VE KONİ KESİTİ/KABARA, ROZET

Nermin ŞAMAN DOĞAN, Turgay YAZAR

Özet: Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemi bezemelerini konu alan çok sayıda çalışma yapılmış olmasına rağmen, süsleme terminolojisindeki tartışmalar devam etmektedir. Bu çalışmada mimari bezemede çok kullanılan küre, küre ve koni kesitleri/kabaralar ile rozetlerin tanımlanması amaçlanmıştır. Selçuklu- Beylikler Dönemi yapılarında küre, küre ve koni kesitleri/kabaralar ile rozetler kullanılmıştır. Çoğunlukla kabara ve rozetler yapıların taç kapı, mihrap kavsara ve kemer köşeliklerine kademeli ve simetrik dizilmişlerdir.

Küre ve koni kesitleri/kabaralar ile rozetler çeşitli yapım ve süsleme tekniklerini yansıtır. Yapım tekniğinde taşın yüzeyine doğrudan işlenenler ve taşın yüzeyine eklenen veya monte edilenler olarak iki ana grup dikkati çeker. Bezeme tekniğinde en çok oyma, süsleme türünde geometrik motifler özellikle yıldız çeşitlemeleri karşımıza çıkar. Delik işi süsleme tekniği küre ve koni kesitlerinin biçimine uygun olduğu için tercih edilmiştir.

Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemi'nde küre, küre ve koni kesitleri/kabaralar ile rozetler en çok Orta Anadolu Bölgesi'nde özellikle Karaman, Kayseri, Konya, Niğde ve Sivas illerindeki yapılarda görülür. Bir başka deyişle bu öğeler taş malzeme kullanımının yoğun olduğu çevrelerde, özellikle büyük ölçekli yapıların (han, medrese, darüşşifa, cami) taç kapılarında karşımıza çıkar.

Anahtar kelimeler: Selçuklu, beylikler, süsleme, küre, koni, kabara, rozet.

Sphere, Sphere and Cone Cross-section/Boss and Rosette in the Architectural Decorations in the Period of Anatolian Seljuks and Principalities

Abstract: Although there have been many studies about the decorations of Anatolian Seljuk and Principality periods, there are still ongoing disputes about ornamentation terminology. In this study, the aim is to identify sphere, sphere and cone cross-sections/bosses and rosettes. The use of sphere, sphere cross-sections/bosses and rosettes is a common practice during the Seljuk and Principality periods. Mostly, bosses and rosettes have been lined gradually and symmetrically in the portal, the mihrab's recess and the squinch.

Sphere cross sections/bosses and rosettes reflect a variety of construction and ornamentation techniques. In terms of construction techniques, two main groups attract attention: the ones that are directly carved onto the surface of the stone and the ones that have been added or implemented to the surface of the stone. Carving is the most common decoration technique, and geometrical designs, especially stars, are the most common ornamentation types. The technique of perforations is preferred because they are more suitable for the forms of sphere, sphere and cone cross-sections.

Sphere, sphere and cone cross sections/bosses and rosettes in the Anatolian Seljuk and Principality periods are most commonly seen in buildings in the cities of Karaman, Kayseri, Konya, Niğde, and Sivas in the Central Anatolian Region. In other words, these features are common in regions where stone materials are densely used, and we encounter them on the portals of large scale constructions such as hans, madrasah, hospital and mosques.

Key words: The Seljuks, principalities, ornamentation, sphere, cone, boss, rosette.

Giriş

Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemi bezemelerine ilişkin bugüne kadar çok sayıda çalışma yapılmış olmasına karşın, süsleme terminolojisine yönelik tartışmalar devam etmektedir. Süsleme terimlerinin birçoğu yabancı dillerden çevirilerek kullanılmaktadır. Yapılan çalışmalarda bezemeye yaklaşım biçimi genellikle malzeme veya süsleme türü önceliklidir¹.

Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemi süslemelerinde silme, mukarnas, küre, küre- koni kesitleri/kabaralar ve rozetler önemli mimari plastik öğelerdir.

Bu çalışmada mimari süslemede görülen küre, küre ve koni kesitleri/kabaralar ile rozetlerin yapım ve süsleme teknikleri, kullanım yerleri, bezeme türleri, malzeme ve teknik özellikleri dikkate alınarak tipolojileri saptanmaya çalışılacaktır.

Yayınların bazılarında gülbezek, güneş diski, kabara, küre, levha, madalyon, rozet gibi çeşitli tanımlamalar yapılarak, çoğunlukla bu öğelerin kurgusu değil, yalnızca yüzeylerindeki bezemeler öne çıkarılmıştır. Bu nedenle terminolojik açıdan sorun olduğunu düşündüğümüz öğeler, geometrik özellikleri dikkate alınarak yeniden sınıflandırılmıştır. Burada öncelikle bazı araştırmacıların görüşlerini sunmak, bu öğelerin algılanma biçimini kolaylaştıracaktır.

Celal Esat Arseven Sanat Ansiklopedisi'nde bu öğeleri;

Gülbezek / Gülçe: “gül şeklinde yuvarlak tezyini motifler. Bunlar bir daire içine resmedilmiş yapraklardan ibaret olup tavan göbeklerinde, kubbelerin ortasında ve bazı satırların tezyininde kullanılır”.

Kabara: “kâgir binalarda yan yana olan iki kemerin arasında kalan üçgen (müselleî) kısımlara bir bezeme mahiyetinde olarak konulan toparlak ve kabarık yarım küre şeklinde taştan veya madenden süsleme”.

Rozet: “merkezinden bir kapı topunun mihrini geçen madeni ve ekseriya tezyinatlı levha” olarak betimlemiştir (Arseven, 1965, ss. 665, 884; 1998, s. 1709).

¹ Taş bezeme için bk. Ögel, 1966; Görür, 1999; Özbek, 2006; geometrik süsleme için bk. Schneider, 1980; Mülayim, 1982; bitkisel bezeme için bk. Schneider, 1989; figürlü bezeme için bk. Gierlich, 1996.

Semra Ögel, Anadolu Selçuklu taş bezemelerini anlattığı eserinde, rozet, küre ve levhalar başlığı altında bu öğelerin yaygın kullanımına dikkat çekerek; “Bilhassa ilk devir tezyinatında asrın ortasına kadar hemen her eserde mevcutturlar. Bu tarihten sonra, yeni şekiller arasında rozet de yerini küre ve nihayet levha şekillerine bırakır. Rozetler zemine kazılmış veya kabartma madalyon olabilir” şeklinde konunun önemini vurgular (Ögel, 1966, ss. 94-95).

John Fleming, Hugh Honour ve Nikolaus Pevsner’in ortaklaşa hazırladıkları mimarlık sözlüğünde;

Kabara: “Bir tonozda veya tavanda yer alan kaburgaların kesiştiği noktalarda bulunan süslü topuz ya da çıkıntı; çoğunlukla oyma yapraklarla kaplı”

Rozet: “Gül şeklinde disk” olarak tanımlanır (Fleming, Honour ve Pevsner, 1972, ss. 38, 214, 243).

Nüzhet İslimyeli, sanat terimleri ansiklopedisinde;

Gülçe/Gülbezek: “Güle benzer süsleme öğelerinin tüm anlamı. Bunlar bir daire içinde yapraklardan oluşan süslemeler olup, genellikle tavan göbeklerinde kubbe tepesinde uygulanır”.

Kabara: “Kâgîr binalarda iki kemer arasındaki üçgen kısımlara yine bezeme olarak çakılan çivi”.

Kurs: “Mimaride kemer köşelerine konan süsleme”.

Rozet: “Küçük gül biçimi süsleme” olarak açıklar (İslimyeli, 1973, ss. 272, 391, 462; 1976, s. 695).

Illustrated Dictionary of Historic Architecture (Ed. Cyril M. Harris) isimli sözlükte bu mimari öğeleri;

Kabara:

1. “Genellikle kaburgaların kesişme noktalarına ve kemer köşeliklerine yerleştirilen, oyularak biçimlendirilen bezemeli dışa taşkın öge”.
2. “Taş işçiliğinde, kabaca biçimlendirilmiş taşın oyulan bir yere yerleştirilmesi”.

Rozet:

1. “Geleneksel bitki motifleriyle oyulmuş ya da boyanmış daire biçimli bir motif; bir gül şeklinde”.
2. “Kesişme yerlerinde kullanılan daire veya oval biçimli süslenmiş ahşap plaka, örneğin bir yıldız dizisinin sonunun duvara uygulanması gibi”.
3. “Süslenmiş bir çivi ya da vida başı” olarak tanımlanır (Anonim, 1977, ss. 68-69, 470).

Doğan Hasol, mimarlık sözlüğünde bu öğeleri;

Gülbezek: “Kursların yüzeyleri oyma ve kabartmalı yapraklarla stilize edilmiş bir gülü andıranlara verilen ad”.

Kabara: “Yarım küre biçiminde çıkıntılı kurs”.

Kurs: “Eski yapılarda iki kemer arasında meydana gelen üçgen yüzeyleri süslemek için, sütunların ekseni hizasına yüzleri kemer tablalarıyla aynı düzeyde olacak şekilde yerleştirilen, daire biçimindeki taş”.

Rozas: “Gül veya çok kollu yıldız biçiminde süsleme örgesi” olarak açıklar (Hasol, 1979, ss. 208, 250, 315, 430).

Rahmi Hüseyin Ünal taç kapıları incelediği yayınında gülbezek ve kabaraları;

Gülbezek: “Büyük çoğunluğu daire şekilli olup, işlendikleri yüzeye nazaran hafif bir çıkıntı meydana getirirler. Bazı hâllerde gülbezeğin, işlendiği yüzeye aynı hizada bulunduğu, herhangi bir çıkıntı meydana getirmediği, kenar çizgilerinin oyularak belirlendiği görülür. Daire şekilli gülbezelerin etrafına, yüzeyel yivler ve damla motiflerinin de eklendiği olur”.

Kabara: “Daima yarım küre şekilli olarak gördüğümüz kabaraaların bir kısmı, daire veya kare şekilli birer çerçeve içine alınmıştır. Bu çerçeveler burmalı kaytanlardan oluşmaktadır” şeklinde vurgular (Ünal, 1982, ss. 75-82).

Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan Türkçe Sözlük’te bu elemanlar;

Kabara: “Süs olarak odaların ahşap bölümlerine, türlü biçimler yapmak için çakılan iri başlı, sarı çivi”.

Rozet: “Yakaya takılmak için çeşitli biçimlerde yapılan, bir kuruluşun sembolü sayılacak ufak kâğıt veya metal nesne” olarak açıklanır (TDK, 1988, ss. 750, 1228).

Metin Sözen ve Uğur Tanyeli, ortak hazırladıkları sanat terimleri sözlüğünde bu öğeleri;

Kabara: “Taş yüzey üzerine bezeme amacıyla yapılan yarım küre biçiminde kabartma süs öğesi”

Rozet: “Dairesel ve genellikle üsluplaştırılmış çiçek biçiminde bezeme örgesi” olarak betimler (Sözen ve Tanyeli, 1992, ss. 119, 204).

M. Zeki Pakalın'ın tarih deyimleri ve terimleri sözlüğünde;

Kabara: “Gelin çeyizi kadife kaplı çekmeceler, mum iskemleleri, nalınlar, el aynaları ve emsali üzerine altın veya gümüşten kabartma suretiyle yapılan oyma çiçeklere verilen ad” şeklinde açıklanır (Pakalın, 1993, s. 113).

James Stevens Curl mimarlık sözlüğünde kabara ve rozeti;

Boss: “Orta Çağ mimarisinde tonoz kemerlerinin birleştiği noktada oldukça süslü dışbükey blok/öge”.

Roset: “Dairesel biçimde özellikle bitkisel motiflerle süslenmiş disk, klasik mimariyle bağlantılı. Genellikle gülden daha küçük” olarak tanımlar (Curl, 1999, ss. 87, 569).

Görüldüğü gibi araştırmacıların çoğu disk, gülbezek, gülçe, kabara, kurs, madalyon ve rozet gibi öğelerin mimari dışındaki kullanımlarına da işaret etmektedirler. Çalışmamızda mimari bezeme öncelendiği için bu öğeler yapısal özellikleri ve geometrik biçimlerine göre küre, küre ve koni kesitleri/kabaralar ve rozetler olarak sınıflandırılmıştır.

1. Küreler

Küre bütün noktaları merkezden aynı uzaklıkta bulunan bir yüzeyle sınırlı cisim olarak tanımlanır. Burada mimaride sözü edilen üç boyutlu “içi dolu küre/yuvar/ball” dur (Kaya, 1988, ss. 258-263; Anonim, 1988, ss. 949, 1648).

Anadolu Selçuklu Dönemi'nde küre iki yapının taç kapısında kullanılmıştır. Divriği Ulu Camii (1228-29) batı taç kapısında (Tekstil kapı) kavsaranın kemer kilit taşına metal bir malzeme ile tutturulmuş (asılmış/bağlanmış) aşağıya doğru sarkan bir küre ile kavsarada duvara gömülü dokuz (?), sütunce başlıkları üzerinde birer toplam on iki küre yer alır (Kuban, 1997, ss. 126,130-131) (Resim 1). Kavsaranın üçgen kuşaklı ilk sırasına, üçgenlerin ortasına gelecek şekilde dönüşümlü dizilen duvara gömülü altı kürenin biçimi ile tahrir olan bezemeleri algılanamamaktadır². Üstündeki üç küre yıldız, sütunların üzerindeki küreler ile en üstteki asılı küre kıvrık dal, rumi ve palmet motifleri ile süslenmiştir. Kırşehir Caca Bey Medresesi'nin (1271-72) taç kapısında demet sütuncelerin başlıkları arasına asılmış sekiz kollu yıldız bezeli birer küre vardır (Ögel, 1966, Res. 22, 65,114; Arıkan, Tuğutlu ve Eraslan, 2009, ss. 15-17) (Resim 2). Ayrıca medresede taç kapıyı dıştan sınırlayan sütuncenin kaidesi ile

² Araştırmacıardan Doğan Kuban (2001, s. 142), taç kapıdaki farklı düzenlemeleri “Bu taç kapının karakteristik motifleri şunlardır: Kapının eğik dış kenarlarında mukarnaslı nişler; geometrik arabesk (flechtmuster), bezemeli toplar; niş içinin başka hiçbir yerde bulunmayan Türk üçgeni ile kaba mukarnas arası prizmatik öğeleri; sütun kaideleri” olarak tanımlar.

ana eyvanın iki yanındaki sütunce işlevli desteklerde alt ve üst bölümü düzleştirilen küreler kullanılmıştır (Sözen, 1972, Res. 3b-3c). Astronomi eğitimi yapıldığı ileri sürülen medresede taç kapıda yer alan yıldız bezeli kürelerin varlığı yapının işlevine yönelik bilinçli bir seçimi de düşündürebilir (Sayılı ve Ruben, 1947, ss. 675-681; Arıkan ve diğerleri, 2009, ss. 51-58).

Resim 1. Divriği Ulu Camii,
batı taç kapı.

Resim 2. Kırşehir Caca Bey Medresesi,
taç kapı, ayrıntı.

2. Kabaralar

Bir küre veya koninin dışbükey görünümlü kesitleri mimari bezemede kabara olarak adlandırılmıştır. Bu çalışmada küre ve koni kesitli kabaralar iki grupta incelenmiştir.

2.1. Küre Kesitleri / Kabaralar

Kabaralar araştırmacıların belirttiği gibi her zaman bir kürenin yarısı değildir. Örnekler kürenin farklı düzlemlerle kesildiğini hem rozet hem de kabara olarak kullanıldıklarını göstermektedir³. Küreyi farklı düzlemlerle kestiğimizde ortadaki/çaptan kesilen kısmı iki yarım küre, çaptan küçük düzlemlerle kesilen kısmı ise yarım küreden küçük ve büyük küre kesitleri (neredeyse küre) oluşturur. Bir başka deyişle küreyi kesen düzlem kürenin merkezinden geçiyorsa elde edilen yarı uzaylara yarım küre/üst yarım, alt yarım küre denir. Mimari bezemede düzlemlerle kesilen küre parçasının dışa taşkın/kabarık yüzeyi kullanıldığı için bu elemana kabara ismi verilmiştir. Kabaralar farklı düzlemlerle kesilen küre

³ Küre ve koni kesitlerinin tanımlanmasında matematikçilerin kullandığı terminoloji esas alınmıştır. Bu konudaki yardımları için Hacettepe Üniversitesi, Fen Fakültesi, Matematik Bölümü, Geometri Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi Doç.Dr. Selma Bpuhal'a teşekkür ederim.

kesitlerinin dışbükey kısmı dışa gelecek şekilde her zaman kesiti daire olan yüzeyin yapı taşına monte edilmesi/birleştirilmesiyle elde edilmiştir. Örneklerin birinde gördüğümüz uygulamadan kürenin hiç kesilmeden de içbükey yarım küre bir yuvaya yarısı yerleştirilerek dışta kalan diğer yarısının kabara olarak kullanılabilceğini göstermektedir⁴. Yapılarda gördüğümüz yüzeyden oldukça dışa taşkın yarımdan küreden büyük kabara kürenin çapından küçük düzlemle kesilerek yapı taşına monte edilmiştir. Çoğunlukla yerleştirildikleri yüzeyle birleşim/bağlantı noktaları görülmesinin diye yüzeyi bezemeli dışbükey silmelerle kapatılmıştır. Bu tanımlamalardan hareketle küre kesitleri/kabaralar üç grupta incelenebilir:

1. Yarım küre kesitli kabara
2. Yarım küreden büyük kabara
3. Yarım küreden küçük kabara

Yarım küre kesitli kabara daha yaygındır. Örnek olarak Niğde Alaeddin Camii (1223) doğu, Kayseri Huand Hatun Camii (1238-39) batı taç kapıları kemer köşelikleri, Susuz Han (1240-50) taç kapı kemer, Konya Sahip Ata Camii (1258) taç kapı-doğu pencerenin kavsara ve türbe (1283) kemer köşelikleri, Konya İnce Minareli Medrese (1264) kapı, Amasya Gök Medrese Camii (1267) kuzey cephedeki pencere kemer, Kayseri Sahibiye Medresesi (1268) taç kapı kemer, Kayseri Kөлük Camii mihrabı (13. yüzyılın sonu) kemer, Karaman İbrahim Bey İmareti Türbesi (1431-32) taç kapı kavsara köşelikleri, Erzurum Çifte Minareli Medrese (1285-91) taç kapısı dış bordüründe, Sivas Buruciye (1271) ve Ermenek Tol (1339) medreseleri taç kapı yan nişlerinin üzerinde ve Niğde Sungur Bey Camii (1335) mihrabının kavsara köşeliği ile üzerindeki iki bordürün yüzeyine dağılmış yedi kabarayı verebiliriz (Ögel, 1966, Res. 11, 42, 59, 74,76, 104; Kuran, 1969, ss. 210-211; Bakırer, 1976, ss. 213-215, Res. 155; Ünal, 1989, s. 27, Res. 28; Duymaz, 2007, ss. 273-285; Erdemir, 2007, ss. 32, 37).

⁴ Sivas Gök Medrese'nin çifte minareli anıtsal taç kapısında kavsara ve kuşatma kemerinin köşelikleri ile yan nişin kavsara köşeliklerinde yer alan bugün içi boş olan/yarım daire biçimli yuvalara olasılıkla tam küreler yerleştirilerek kabara elde edilmiş olmalıdır. Bugün taç kapı yan nişindeki yarım küre biçimli yuvaların birinde küre kesitli rozetin varlığı görülmektedir. Medresenin taçkapısı için bk. Bilget, 1989, s. 8, Res. 4.

Resim 3. Sivas Buruciye Medresesi taç kapı, yan niş, ayrıntı.

Ayrıca Birgi (1312) ve Bursa Ulu (1399) Camileri minber aynalıklarında da kabaralar yer alır (Demiriz, 1977, ss. 61-63, 68-69). Örneklerden Kayseri Kölük, Niğde Alaeddin ve Sungur Bey camileri ile Susuz Han ve Buruciye Medresesi'nde yer alan kabaralar delik işi tekniğinde yıldız bezemelidir (Resim 3). Buruciye ve Tol Medreseleri ile İbrahim Bey Türbesi kabaraları yapıyla bağlantı noktaları görülmesin diye silmelerle kuşatılmıştır. Tol Medrese'de iki kabara arasında yer alan iki rozeti kuşatan silmeler dıştan düğümlü daire oluşturur. İnce Minareli Medrese'deki kabaralar bezemesiz, diğer örnekler ise yıldız motifleriyle süslenmiştir. Ayrıca Sivas Çifte Minareli Medrese'nin ön cephesini sınırlayan, güneydeki köşe kulesinin alt kısmında aşağıya doğru sarkan yüzeyi delik işi tekniğinde işlenmiş yıldız bezemeli kabaralar farklı konumları ile dikkati çeker (Ögel, 1966, Res. 95a). Taşın yanı sıra Konya Sahip Ata Türbesi'nin giriş mekânına açılan kemeri ile Kayseri Kölük Camii mihrabı kemer köşeliklerinde firuze renkli çini kabaralar görülür.

Yarım küreden büyük kabaralar arasında Konya Karatay Medresesi (1251-52) taç kapı kemer köşeliği ve kilit taşı, Konya Alevi Sultan Mescidi (13. yüzyıl sonu) mihrap kavsara, Ermenek Tol Medrese (1339) taç kapı kavsara, Karaman İbrahim Bey İmareti Çeşmesi (1431-32) kemer, Karaman Alaeddin Bey Türbesi (14. yy. ort.) taç kapı kavsara köşelikleri ile Niğde Ak Medrese (1409) taç kapısında kitabeliğin köşesinde bulunanlar sayılabilir (Diez, Aslanapa ve Koman, 1950, ss. 94, 82, 168; Ögel, 1966, Res. 62; Kuran, 1969, ss. 217-219). Delik işi tekniğinin uygulandığı Karatay Medresesi kabaraları (Resim 4) sekiz ve on kollu yıldız, Ak Medrese kabaraları ise rumi ve palmet motifleri ile bezenen ünik bir örnektir. Anadolu'da yekpare taş mihrabı bulunan tek örnek olan Alevi Sultan Mescidi mihrabının kavsara köşeliklerinde yer alan kabaralar yıldız motifleri ile bezenmiştir. Sunulan örneklerde özellikle 14 ve 15. yüzyıla tarihlenen Karamanoğulları Beyliği yapılarındaki kabaraların küreye yaklaşan görünüşleri, benzer özellikleri, dönemin beğenisi ile aynı sanatçı ya da usta tarafından yapılmış olabileceğini düşündürmektedir (Resim 5).

Resim 4. Konya Karatay Medresesi,
taç kapı, ayrıntı.

Resim 5. Karaman Alaeddin Bey
Türbesi, taç kapı, ayrıntı.

Yarım küreden küçük kabaralar az sayıda örnekte görülür. Sivas Gök Medrese taç kapı yan nişinin kavsara kilit taşında yarım küreden küçük birer kabara vardır. Benzer şekilde Erzurum Yakutiye Medresesi (1310) taç kapısının kuzey ve güney/yan cephelerinde dikdörtgen çerçeveli sivri kemerli yüzeyel nişin ortasında, üst üste yerleştirilmiş yarım küreden küçük (kürenin çapından küçük) iki kabara yer alır. Yakutiye örneğinde yüzeyi yıldız bezeli olan üstteki kabara kaide ve boyun kısmı eklenerek vazoya dönüştürülmüştür. Bir başka deyişle kabara vazunun gövdesini oluşturur. Vazonun altındaki daha büyük olan kabara ise merkezindeki sekiz kollu yıldız, palmet ve rumi motifleri ile süslenerek silmelerle kuşatılmıştır (Bilget, 1989, s. 31; Ünal, 1992, ss. 26- 41).

2.2. Koni Kesitleri/Kabaralar

Geometride koni sabit bir eğriye dayanarak hareket eden ve eğrinin düzleminde bulunmayan sabit bir noktadan geçen doğrunun oluşturduğu yüzeye denir (Balcı, 2007, s. 199). Bir koninin dik düzlemlerle kesilmesi/tepe noktası ile tabanını kesen düzlemlerle kesilmesi her zaman bir üçgendir (www.interaktifmatematik.com/dik-ve-eğik-dairesel-koni.html, 8 Mayıs 2012). Az sayıda yapıda bir koninin dik düzlemlerle kesilen pozitif kısmı/ kesiti (üçgen biçimli) kabara olarak kullanılmıştır. Örnekleri Sivas Buruciye Medresesi (1271), Sivrihisar Alemşah Türbesi (1327) ve Kayseri Kutlu Hatun Türbesi (1343) taç kapılarında basık kemerli giriş kapılarının kemer köşeliklerinde gördüğümüz üçgen biçimli kabara koninin dik düzlemlerle kesilmesiyle elde edilmiştir (Bilget, 1991, s. 15, Res. 12; Çakmakçoğlu Kuru, 1995, ss. 393-399, Res. 2; Gündoğdu, 1982, ss. 135-142, Res.3). Bu yapılarda küre ve koni kesitli kabara birlikte kullanılmıştır (Resim: 3, 6). Örneklerde koni kesitli üçgen kabara kemer köşeliklerinin üçgen yüzeyi için en uygun alanlardır. Delik işi tekniğinde işlenen Sivas Buruciye Medresesi'ndeki kabara kıvrık dal ve rumi, Kayseri Kutlu Hatun örneğinde ise yıldız motifleri ile süslenmiştir (Resim. 6). Sivrihisar Alemşah Türbesi kabara yıldız, kıvrık dal ve palmet motifleriyle bezenmiştir.

Resim 6. Kayseri Kutlu Hatun Türbesi, taç kapı, ayrıntı.

3. Rozetler

Rozetler araştırmacılar tarafından kurgusundan söz edilmeksizin daire biçimli ve yüzeyi çiçeklerle süslü levhalar olarak tanımlanmıştır. Malzeme- teknik özellikleri açısından rozetler incelendiğinde; Ürgüp- Damse köyü Taşkın Paşa Camii (14. yüzyıl ort.) ahşap mihrabı kemer köşeliklerinde zeminin oyulmasıyla biçimlenen rozetler ünik örneklerdir (Demiriz, 1977, ss. 64-65). Az sayıda çinili mihrapta ise hemyüz ya da çok az dışa taşkın rozet yer alır.

Rozetlerde en yaygın grubu taş örnekler oluşturmaktadır. Çalışmamızda bu rozetlerin yapım tekniğinde iki yöntemin uygulandığı belirlenmiştir:

1. Yapı taşının yüzeyine doğrudan işlenen rozetler

- 1.1. Yapı taşının yüzeyine düzlemsel/hemyüz işlenen rozetler
- 1.2. Yapı taşının yüzeyine dışa taşkın işlenen rozetler
- 1.3. Yapı taşının yüzeyine içbükey işlenen rozetler

2. Yapı taşına sonradan eklenen/monte edilen rozetler

- 2.1. Yapı taşına eklenen küre kesitli rozetler
- 2.2. Yapı yüzeyi dışında hazırlanan (şekil verilen ve bezenen) rozetler.

Rozetlerin çoğu düzlemsel/ hemyüz veya dışa taşkın, çok azı ise içbükey/içerlek olarak yapı taşına doğrudan işlenmiştir. Yapı taşının yeri, boyutları ve cinsi rozetin biçimini etkiler. Rozetler genellikle yatay dikdörtgen ya da kare biçimli farklı boyutlarda tek taşın yüzeyine, az sayıdaki büyük çaplı rozetler ise birden çok taşın yüzeyine işlenmiştir. Örneklerin çoğunda çevreden kolaylıkla sağlanabilen kolay işlenebilir kalker taşı tercih edilmiştir (Ögel, 1966, ss. 3-4).

Hemyüz/düzlemsel rozetler yapı taşının ortasına çizilerek yüzeyine istenen motiflerin oyulmasıyla bir başka deyişle zeminin çıkarılmasıyla meydana gelmiştir.

Dışa taşkın rozetlerde taşın yüzeyi tıraşlanarak çoğunun ortasında daire olan rozetler biçimlenmiş, yüzeyleri oyularak oyma-kabartma tekniğinde geometrik, bitkisel veya karma motiflerle bezenmiştir.

Küre kesitli rozetlerde kabarlardan ayrı olarak farklı düzlemlerle kesilen kürenin her zaman daire olan kesitleri kürenin çapı ya da çaptan daha küçük daire yüzeyleri kullanılmıştır. Burada bir düzlemlerle kesilerek elde edilen küre kesitlerinin dışbükey yüzeyi değil, düzlemlerle kestığımız dairenin yüzeyleri önem taşımaktadır. Böylece kürenin yarısı (yarısından küçük ve büyük parçaları) genellikle bir veya birden çok yapı taşının yüzeyine oyulan yarım küre biçimli iç bükey yuvaya yerleştirilerek, dışa bakan dairenin (büyük veya küçük daire) yüzeyi rozet olarak değerlendirilmiştir. Bir başka deyişle kürenin bir düzlemlerle kesildiğinde oluşan dışbükey yüzeyi kabarıkları, çaptan büyük ve küçük daire kesitleri/düz yüzeyi rozetleri oluşturur.

Yapı taşı dışında hazırlanan rozetler daire biçimli kesilen taşın yüzeyine motifler oyularak işlendikten sonra (hazır durumda) taç kapının istenen yerine, çoğunlukla üst seviyelerine eğimli bir şekilde monte edilmiştir. Bu rozetler bazı araştırmacılar tarafından eğimli konumları dikkate alınarak aynaya benzeyen disk ve levha olarak tanımlanmıştır (Ögel, 1966, s. 95; Ünal, 1982, s. 82). Oysa rozetlerin eğimli yerleştirilmesi, alttan bakan izleyicinin/kullanıcının görebilmesi için akılcı bir çözümdür.

Bazı yapılarda hemiyüz ve dışa taşkın rozetler bir arada kullanılarak hareketli bir görünüm yaratırlar. Kayseri Gevher Nesibe Darüşşifası (1205) taç kapısı, Aksaray Sultan (1229) ve Ağzıkara (1232-39) Hanları avlu ve kapalı bölüm taç kapıları ile Ahlat Erzen Hatun Kümbeti (1397) gövde- külahında hemiyüz ve dışa taşkın çok sayıda rozet yer alır (Tuncer, 1991, ss. 83-87; Cantay, 1992, ss. 41-44, Res. 12-13; Deniz, 2007, ss. 322, 329; Durukan, 2007, s. 145). Kayseri Darüşşifası'nda kavsara köşeliğinde altta küçük ve dışa taşkın birer, üzerinde daha büyük ve yüzeyi yıldız bezeli dörder, kemer kilit taşına doğru kademeli dizilen toplam on rozet bulunur. Kuşatma kemer köşeliğinde ise altta hem yüz birer, üstte dışa taşkın ikişerden altı rozet konumlanır. Rozetlerden dördü yıldız, biri düğüm motifi ile çevrili çok yapraklı, diğeri katmerli çok yapraklı çiçeklerle bezenmiştir. Taç kapıyı üst seviyede yer alan (kitabelik üstü) yüzeyi tahrip olmuş, ejder motifli panonun iki yanında dışa taşkın olarak işlenmiş büyük çaplı iki rozet taçlandırır (Resim 7). Burmalı ve zencirek motifli silmelerle kuşatılan rozetler on kollu yıldızlarla süslenmiştir. Aksaray Sultan Han avlu taç kapısı kavsara köşeliğinde altta yaklaşık eş boyutlu ikişer rozet vardır. Rozetlerden alttaki altı kollu yıldızın kollarında üçgen oluşturan çokgenler, üstteki sekiz kollu yıldızın kollarında

dönüşümlü dizilen palmet ve lotus motifleri ile süslenmiştir (Resim 8). Kemer köşeliğine hemyüz işlenen altıgen rozetlerin yüzeyinde “Ali” yazıları yer alır. Yapının kapalı bölüm/iç taç kapısının kapı kemer köşeliğinde hemyüz, kavsara köşeliğinde ise hemyüz ve dışa taşkın olarak dizilen dörderden yıldız bezeli sekiz rozet karşımıza çıkar. Ağzıkara Han avlu taç kapısı kemer köşeliğinde dışa taşkın ve yüzeyi yıldız bezeli beşerden on, aynı şekilde iç taç kapı kemer köşeliğindeki altı rozetten ikisi hemyüz diğerleri dışa taşkındır. Erzen Hatun Türbesi'nin cephelerinde dışa taşkın, külahını ise tek taşın yüzeyine işlenmiş çok sayıda yıldız bezeli hemyüz rozetler kaplar (Tuncer, 1991, s. 85).

Resim 7. Kayseri Gevher Nesibe Darüşşifası,
Taç kapı, ayrıntı

Resim 8. Aksaray Sultan Han,
Taç kapı, ayrıntı

Hemyüz rozetler Divriği Ulu Camii'nin (1228-29) batı taç kapısının kuzeyinde, Amasya Gök Medrese Camii'nin (1267) ön/kuzey cephesinde, Mardin Sultan İsa/Zinciriyeye Medresesi'nin taç kapı nişinde ve Eğirdir Baba/Dede Sultan Türbesi'nin (1359) kitabeliği kemer köşeliğinde ve Antalya Zincirkıran Mehmet Bey Türbesi'nin (1377) cephelerinde karşımıza çıkar. Divriği örneğinde dört taşın yüzeyini kaplayan büyük çaplı daire biçimli rozet, süslemeleri ve kendisine sap oluşturan üçgen biçimli kaidesiyle farklıdır (Kuban, 1997, ss. 127-130, Res. 126, 130). İnci dizileriyle kuşatılan rozetin yüzeyinde, merkezdeki sekiz kollu yıldızdan dağılan hilal biçimli bağ motifleriyle bağlanmış kıvrık dal, rumi, palmet motifleri görülür (Kutluay, 1988, Res. 15; Schneider, 1989, s. 145). Benzer şekilde inci dizilerinin sınırladığı üçgen kaidenin yüzeyinde rumilerin çerçevelediği palmet motifleri bulunur.

Resim 9. Amasya Gök Medrese Camii, kuzey cephe, rozetler, ayrıntı.

Gök Medrese Camii'nde düşey olarak dizilen büyük çaplı altı rozetin yüzeyi farklı yıldızlarla süslenmiştir (Görür, 2000, ss. 1-10). Bu rozetleri süsleyen yıldız motifleri kırık çizgiler veya iç içe daire motiflerinden oluşur (Resim 9). Mardin Sultan İsa/Zinciriye Medresesi'nin taç kapı nişi yan duvarlarında dört taşın yüzeyine işlenmiş büyük çaplı daire ve kapının üzerinde çok sayıda taşın yüzeyinde şekillenmiş yarım daire- üçgen bileşimi (damla) rozetler yer alır. Örnekte daire biçimli rozetin büyük çaplı oluşu birden çok taşın yüzeyine işlenmesini gerektirmiştir. Rozetlerden daire olanı merkezdeki altı yapraklı çiçeğin etrafında gelişen kıvrık dal ve rumi motifleri ile diğeri palmetlerle kaynaşmış yazılı bezemeler içerir (Altun, 1978, ss. 170-182, Res. 236-237). Baba Sultan Türbesi'nde yekpare mermer levhaya işlenmiş daire biçimli rozetin yüzeyi, kakma tekniğinde firuze renkli altı yapraklı çinilerle bezenmiştir (Şaman Doğan, 2008, ss. 93-99, Lev. 68b). Zincirkıran Mehmet Bey Türbesi'nin (1377) cephelerinde farklı biçimde rozetler yer alır. Yapının doğu ve kuzey cephelerinde dikkörtgen biçimli yapı taşına hemiyüz olarak işlenmiş eşkenar dörtgen birer rozet vardır (Tuncer, 1991, ss. 46-48; Görür, 1999, ss. 289-294; Lev. 341). Rozetin yüzeyinde ortada sekiz kollu yıldız ile yıldız kollarının sap oluşturduğu palmet kompozisyonu eşkenar dörtgenin köşelerine yönlendirilmiş düzenlemesi ile üniktir (Resim 10).

Resim 10. Antalya Zincirkıran Mehmet Bey Türbesi, doğu cephe, ayrıntı.

Dışa taşkın rozetlerin kullanımı çok yaygındır. Örnek olarak Niğde Alaeddin ve Kayseri Huand Hatun camileri doğu taç kapıları kemer köşeliğinde, Konya Sırçalı Medrese’de taç kapı sütuncelerinin üzerinde, Çay Taş Medrese’de (1278) taç kapı kitabesinin üzerinde (ortada), Ahlat Hasan Padişah (1275) ve Ahlat Usta Şagirt (1285) türbeleri cepheleri ile Karaman Hatuniye Medresesi (1381) kavsara köşeliğini süsleyen rozetler verilebilir (Ögel, 1966, Res. 11, 43, 55; Önkal, 1996, Res. 317-319, 338-339, 420). Yapılarda tek taşın yüzeyine işlenmiş daire biçimli rozetlerin çoğu yıldız motifleriyle süslenmiştir. Farklı olarak Hatuniye Medresesi’nde daire biçimli rozetlerin üzerinde oniki kollu yıldız oluşturan iç içe geçmiş altıgenlerden birinin yüzeyinde “Allah”, diğerinde “Muhammed” yazılıdır.

Yapı taşına doğrudan işlenen ve dışa taşkın olan bir grup rozet ise araştırmacılar tarafından gülbezek veya gülçe olarak isimlendirilir (Arseven, 1965, s. 665; İslimyeli, 1973, s. 272; Hasol, 1979, s. 208; Ünal, 1882, ss. 77-81; Çakmak, 2001, ss. 81-83). Bu rozetlerin yüzeyini dikotil/çok yapraklı çiçekler bezler. Botanik bilim dalında “dikotil/çift çenekli” bitki çiçeği (dört, beş ya da katları sekiz, on yapraklı çiçek) olarak tanımlanan bu grup, örneklerimizde taşın yüzeyine çerçevesiz, çerçevesiz uygulanan veya rozetlerin yüzeyine işlenen çok yapraklı çiçeklerdir⁵. Çok yapraklı çiçekler bazı yapılarda katmerli yapraklarla çeşitlenir. Doğadaki gibi çoğu örnekte yaprak sayısının dört, beş, sekiz, on, on iki, on beş olan dizilimi şaşırtıcıdır. Örnekler arasında Tercan Mama Hatun (1192), Divriği Sitte Melik (1194), Niğde Gündoğdu (1344) türbeleri ve Konya Sırçalı Medrese (1242) taç kapıları kemer köşeliği ile Niğde Alaeddin Camii’nin (1223) çift nişli mihrabında iç içe iki kavsaranın köşeliğinde bulunan çok yapraklı çiçekleri sayabiliriz (Ögel, 1966, Res. 2, 12, 55, 60; Diez ve diğerleri, 1950, Şek. 223). Taşın yüzeyine çerçevesiz olarak doğrudan çiçek yapraklarının resmedildiği bu yapılarda Gündoğdu Türbesi’nde sekiz, Alaeddin Camii’nde on, on bir, Sitte Melik Türbesi’nde on iki, Mama Hatun Türbesi’nde on beş yapraklı çiçekler dikkati çeker. Gündoğdu Türbesi’ndeki sekiz yapraklı çiçek, iki taşın (altı yaprak alttaki taşa işlenmiş) yüzeyine taşan, içe kademeli yaklaşık kare bir alana işlenmiştir (Resim 11). Sırçalı Medrese taç kapı kemer köşeliğine kademeli dizilen beş rozetten ortadaki ikisi çerçevesiz-katmerli çok yapraklı çiçeklerle, kemer kilit taşının üzerinde ve altta yer alan diğer iki rozet ise düğüm motifleri ile çevrilen çok yapraklı çiçeklerle bezenmiştir.

⁵ Dikotil: Çift çenekli bitki. Çiçek yaprakları dört ve beşin katları şeklinde olan bitkilerdir. Örneklerde çiçek yapraklarının sekiz, on ya da on iki olduğu gözlenmiştir. Bk. (Karamanoğlu, 1983, s. 315).

Resim 11. Niğde Gündoğdu Türbesi, taç kapı, ayrıntı.

Az sayıda rozet yapı taşına içbükey işlenmiştir. Amasya Halifet Gazi Türbesi (1210) taç kapısında yaklaşık kare bir taşın yüzeyine içbükey uygulanmış, daire çerçeveli on iki yapraklı (sivri uçlu) bir çiçek motifi görülür (Önkal, 1996, ss. 59-64, Res. 70). Ayrıca, yapının kemer köşeliklerinde de içbükey işlenmiş yüzeyi çok yapraklı çiçeklerle bezenmiş birer rozet vardır (Resim 12).

Resim 12. Amasya Halifet Gazi Türbesi, taç kapı ve ayrıntı.

Benzer şekilde Alay Han (12. yüzyıl sonu) taç kapısı kemer köşeliğinde tek taş işlenmiş, daire biçimli birer rozetin yüzeyi içbükey işlenen on iki yapraklı çiçek motifleri ile süslenmiştir (Ögel, 1966, s. 7, Res. 3-3a).

Çoğunlukla yapı taşına sonradan eklenen küre kesitli rozetler daire biçimli düz ya da bazı örneklerde kürenin çapına açı yapacak şekilde düzlemlerle kesilerek eğimli yerleştirilmiştir. Örnek olarak Konya Sahip Ata Camii (1258), Sivas Gök, Buruciye ve Ermenek Tol medreseleri taç kapılarında yer alan rozetler verilebilir (Bilget, 1989, ss. 13-19, Res. 7; Bilget, 1991, ss. 2-3, Res.1; Kuran, 1969, ss. 210-211, Res. 13). Sahip Ata Camii'nin taç kapı kurgusu içinde batıdaki sivri kemerli sebil penceresinin kavsara köşeliklerinde küre kesitli birer rozet vardır. Rozetlerden birinin yüzeyine "Amelî Kölük", diğerine "bin Abdullah" adı/mimar kitabesi kazıma tekniğinde yazılmıştır. Gök Medrese'de taç kapının kavsara ve kemer köşeliği ile yan niş kavsara köşeliğinde küre kesitli rozetlerin düşmüş

olduğu, mevcut içbükey yuvaların varlığından anlaşılmaktadır. Yan nişteki iki taşın yüzeyine yapılan içbükey (yarım küre) bir yuvaya yerleştirilen yarım küre biçimli rozetlerden birinin mevcut, diğerinin düşmüş olması rozetlerin yapım tekniği ve biçimi hakkında bilgi edinmemizi sağlamıştır (Resim 13). Yüzeyden taşkın olan rozet on iki yapraklı çiçeklerle bezenmiştir.

Resim 13. Sivas Gök Medrese, Taç kapı, yan niş, ayrıntı.

Buruciye Medresesi'nde yan nişlerin üzerinde yazı ve bitkisel bezeli ikişer, Tol Medrese'de ise merkezde birleşen dört palmet motifi ile süslenen eğimli yerleştirilen küre kesitli rozetler yer alır. Yapılardaki küre kesitli rozetlerin daha hacimli bir görünüme sahip olduğu söylenebilir.

Yapı dışında hazırlanan (biçim verilen ve süslenen) rozetler, Divriği Ulu Camii - Darüşşifası (1228-29) ve Sivas Buruciye Medresesi taç kapıları ile Karaman Hatuniye Medresesi'nde (1381) ana eyvanın doğusuna bitişik mekânın kapısı üzerinde karşımıza çıkar. Divriği Ulu Camii'nin kuzey taç kapısında birer, Darüşşifa taç kapısında pencerelerin iki yanına ve aynı düzlemdeki kademeli silmelerin yüzeyine yerleştirilmiş birer olmak üzere daire biçimli altı rozet bulunur. Büyük çaplı rozetlerin hilal biçimli bir çerçeve ile kuşatılması ışık- gölge etkisini artırmıştır (Kuban, 1997, ss. 111-117). Darüşşifa taç kapısında pencerelere yakın olan iki rozet kıvrık dal, rumi ve palmetlerle, cami taç kapısında bulunan iki rozet altıgen ve altı kollu yıldızlarla, diğer iki rozet ise sekiz kollu yıldız motifleriyle süslenmiştir (Resim14).

Resim 14. Divriği Turan Melek Darüşşifası, taç kapı.

Aynı şekilde Buruciye Medresesi taç kapısında da üst seviyedeki sütunce gövdelerine eklenmiş daire biçimli, bitkisel bezemeli ve eğimli yerleştirilmiş birer rozet bulunur (Bilget, 1991, ss. 2-3, Res. 1). Ayrıca, Hatuniye Medresesi türbe kapısı üzerine monte edilen sekiz kollu yıldız biçimli rozetin yüzeyi kıvrık dal, rumi ve palmet motifleriyle süslenerek iki bağ motifiyile bağlanmıştır (Kuran, 1969, ss. 216- 217, Res. 24).

Değerlendirme

Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemi'nde küre, küre ve koni kesitleri/kabaralar ile rozetler daha çok Orta Anadolu Bölgesi'nde, özellikle Karaman, Kayseri, Konya, Niğde ve Sivas illerindeki yapılarda karşımıza çıkar. Kabara ve rozetlerin yapı türleri içerisinde daha çok hanların avlu ve kapalı bölüm taç kapılarında kavsara ve kuşatma kemeri köşeliğine simetrik olarak, bazen bir hemiyüz- bir dışa taşkın olarak dizildikleri gözlenmiştir. Hanların taç kapılarının anıtsal kurgulanması, bu öğeleri yerleştirmek için de daha uygun alanlar olmuştur. Hanlar dışında cami, medrese, darüşşifa ve türbe gibi yapılarda da daha çok taç kapı, mihrap, pencere, niş gibi mimari öğelerde kabara ve rozetler yer alır. Özellikle mukarnas kavsaralı düzenlenen taç kapı, pencere, niş ve mihraplarda kavsara- kuşatma kemeri- çerçeve/bordür arasında oluşan köşelikler kabara ve rozetlerin kademeli ve hareketli dizilimi için uygun alanlardır. Yapılarda küre kesitleri/kabaralar taç kapılarda köşeliklerin merkezini veya az sayıdaki örnekte kemer kilit taşını vurgular. Ayrıca taç kapı kurgusunun küçük bir modelini yansıtan taç kapı yan nişlerinin kavsara ve kemer köşeliklerinde de kabara ve

rozetler görülür. Mimari öğelerde çok sayıda rozet birlikte kullanılırken, kabalar az sayıda, bir başka deyişle köşeliklerde birer yer alır.

Rozetlerin kullanım alanı daha geniştir. Pencere, mihrap, minber ve diğer nişlerin kemer köşelikleri ile taç kapı ve mihraplarda bordürleri süsleyen yıldız kompozisyonları içinde yan yana, düşey veya kademeli dizili birden çok rozet bulunur. Rozetler türbelerin cepheleri ile mezar taşları şahidelerinin bezemesinde de tercih edilen süslemelerdir.

Selçuklu ve Beylikler Dönemi yapılarında taş malzeme kullanımı yaygındır. Selçukluların Anadolu'da taşı temel yapı malzemesi olarak kullanması, coğrafyaya/çevreye uyum, ürünün bolluğu ve yöresel malzemeyi değerlendirme isteğiyle ilişkilidir (Bakırer, 1981, s. 19). Örneklerde moloz taş örgü, kesme taş kaplama malzemesi olarak karşımıza çıkar. Yapılarda genellikle ön cephe düzgün kesme taşla kaplanarak, diğer (yan ve arka) cephelerden ayrılmış, eksenine dışa taşkın ve yüksek tutulan anıtsal taç kapı yerleştirilerek dıştan algılanması sağlanmıştır. Ön cephedeki taç kapı ile bazı camilerde mihrap düzgün kesme taşla kaplanarak benzer kurgu (niş-kavsara-kuşatma kemeri-bordürler) ve süslemeleri ile bizi yönlendirir.

Özellikle düzgün kesme taş malzeme kabara ve rozetlerin yapım ve süsleme teknikleri için çok uygundur. Bu nedenle yukarıda belirttiğimiz Orta Anadolu Bölgesi (Karaman, Kayseri, Konya, Niğde ve Sivas) şehirleri taş işçiliği açısından önem taşır. Dönemin yapılarında taşın yanı sıra az sayıdaki çinili mihrap ve kemer ile ahşap mihrap, minber, pencere ve kapı kanatlarında da kabara ve rozetler yer alır.

Örneklerde küreler üç boyutlu, küre kesitli kabalar yarım daire, yarım daireden küçük ve büyük dışbükey, koni kesitli kabalar ise üçgen biçimli olarak dışa yansır. Rozetler ise çoğunlukla daire biçimlidir. Ayrıca, eşkenar dörtgen, çokgen, dilimli, yıldız, üçgen-yarım daire birleşimi (damla ?) gibi farklı biçimlerde rozetler de vardır.

Kabara ve rozetlerin yüzeyi kazıma, oyma, ajur/delik işi ve kakma teknikleriyle bezenmiştir. Süslemede yaygın olarak oyma tekniği tercih edilmiştir. Küre ve koni kesitli kabaların dışbükey biçimi ajur/delik işi tekniğinin uygulanmasına elverişlidir. Delik işi tekniğindeki bezemeler öğelerin derinlik etkisini artırmaktadır. Süslemede geometrik, bitkisel, yazı, figürlü ve karma türde motifler görülür.

Bu öğelerin bezemelerinde çoğunlukla merkezî kompozisyonlar tercih edilmiştir. Küre, küre kesitleri/kabalar ve rozetlerin genellikle daire biçimli (dışbükey ya da düz) bir yüzeye sahip olmaları merkezden dışa doğru yayılan süslemelere olanak sağlar. Bu nedenle bezemelere yıldız örgüler hâkimdir (Ünal, 1982, s. 79). Bazı örnekler ortadaki yıldızın kollarında sıralı ya da dönüşümlü dizilen rumi,

palmet ve lotus motifleri ile süslenmiştir. Bir grup rozetin yüzeyini ise çok yapraklı çiçekler bezeyer. Ayrıca kabara ve rozetlerin yüzeyi için çarkıfelek motifleri de en uygun bezemelerdir.

Mimari bezemede küre, küre kesitli/kabara ve rozetlerin süsleme elemanı olarak tercih edilmeleri bir beğeniye ortaya koymakla birlikte, çeşitli ikonografik anlamlar taşıdıklarını da göstermektedir. Araştırmacılarından S. Ögel (1966, ss. 94-95) çoğunlukla yıldız motifleriyle süslenmiş bu öğelerin daire, yarım küre veya küre biçimi yansıttıklarını dikkate alarak, kozmolojik anlamlar taşıdığını ve küçük birer “gök kubbe” sembolü olduklarını belirtmektedir. Küre kesitleri/kabara ve daire biçimli rozetlerin çok kullanımı, genellikle yıldız bezeli olmaları, bazılarının yüzeyine “Allah” yazılması, İslam ikonografisinde yaygın olan daire motifinin taşıdığı tanrı, gökyüzü ve kainat gibi dinsel ve kozmolojik anlamlarla ilişkili olmalıdır (Karamağaralı, 1993, ss. 258-260).

Örnekler incelendiğinde erken tarihli eserlerde daha çok hemiyüz ve yüzeyden dışa taşkın rozetler ile yarım küre biçimli kabaraaların kullanıldığı görülür. 13. yüzyılın ikinci yarısında İlhanlı Dönemi ile başlayan bezeme dilindeki değişim bu öğelerin biçimlenmesine, tekniğine ve süslemesine de yansır. Bu dönem geometrik (yıldız kompozisyonları) bezemenin yerine bitkisel motiflerin tercih edildiği, yüksek kabartma dışa taşkın kıvrık dal, rumi, palmet, lotus, hayat ağacı motifleri kullanımının arttığı bir süreçtir. Bitkisel motiflerle uyumlu olarak küre kesitleri/kabara ve rozetlerin de aynı şekilde dışa taşkın işlendiği ve yerleştirildiği gözlenmektedir. Özellikle büyük çaplı rozetlerin sayısı artarak köşeliklerin yanı sıra bordürler ve yan nişlere dağılan bir görünüm sergiler. Yapım tekniği olarak özellikle yapı taşına monte edilen/eklenen küreler ve küre kesitleri (yarım küreden büyük) ile daha büyük çaplı rozetler köşeliklerin yanı sıra taç kapı bordürlerine yayılan bir dizilim gösterirler.

Selçuklu- Beylikler Dönemi öncesi Erken İslam ve sonrası Osmanlı Dönemi yapılarında kabara ve rozetler az sayıda örnekte kullanılmıştır. Örnek olarak Buhara’daki Samanoğlu İsmail Türbesi’nin (10. yüzyıl) içten kubbe tromp ve aralarında yer alan kemer köşeliklerindeki yarım küreden küçük kabara ile Kahire’deki El Aqmar Camii (1125) ön cephesi ve taç kapı kemer köşeliğindeki hemiyüz rozetler verilebilir (Grabar, 1988, Res. 128-129; Mazot, 2000, s. 152). Aynı şekilde Amasya Bayezid Paşa Camii’nin (1414) son cemaat yeri kemer köşeliklerinde bulunan yarım küre biçimli, kademeli silmelerle kuşatılan dört kabara ile İstanbul II. Bayezid Camii’nin (1505) avlu revaklarının kemer köşeliklerinde yer alan yarım küreden büyük kabara örnek oluşturur (Özbek, 2002, ss. 295-301, Res. 310-313; Kuban, 2007, ss. 201-203).

Amasya örneğinde kabaraalardan doğu ve batdakilerin yüzeyi kufi karakterde “Muhammed” yazıları, diğer ikisinde ise on kollu yıldız motifleri yer alır. Ayrıca Amasya Yörgüç Paşa Zaviyesi’nin (1430) giriş revak kemerinin başlangıcında,

yaklaşık kare biçimli taşın yüzeyine dışa taşkın olarak işlenmiş daire biçimli bir rozet vardır (Özbek, 2002, ss. 409-413, Res. 423). Rozetin yüzeyi kıvrık dal, rumi ve palmet motifleriyle bezenmiştir.

Anadolu'daki Bizans, Gürcü ve Ermeni yapıları ile komşu kültür çevrelerinde özellikle Suriye'deki Zengi, Eyyubi ile Mısır'daki Memluklu eserlerinde de küre, küre kesitleri/kabaralar ve rozetler yer alır. Bu kültür çevreleri taş işçiliği açısından önem taşır.

Bizans yapılarından Demre-Myra Aziz Nikolaos Kilisesi kazı buluntuları içindeki Lento HN 00- 5262 numaralı parçada üç, HN 00 5356 numaralı lentoda yarım küre biçimli dört kabara dikkati çeker. Kabaraların yüzeyi kazıma, kabartma, ajur/delik işi teknikleri ile yapılmış geometrik, bitkisel, haç, kristogram gibi sembolik motiflerle bezenmiştir (Ötügen, 2001, ss. 362-366, Res. 1-2). Benzer şekilde kabaralar Manisa Ulu Camii (1366) devşirme sütun başlıklarında da yarım küre kesitli, yüzeyi çarkifelek ve çok yapraklı çiçeklerle bezeli beş kabara yer alır (Ötügen, 2001, s. 364, Res. 8). Ayrıca kabara ve rozetler Afyon ve Akşehir çevresindeki Orta Bizans Dönemi taş eserlerinde de yaygın biçimde kullanılmıştır. Afyon Müzesi'ndeki döküm numarası 1404 olan mermer arşitravin yüzeyine hemiyüz işlenmiş biri çarkifelek, diğerleri çok yapraklı çiçeklerle süslenmiş üç, 1398 numaralı mermer arşitravin yüzeyine dışa taşkın işlenmiş, düğümlü dairelerle kuşatılan çok yapraklı çiçeklerle bezeli altı rozet yer alır (Parman, 2002, ss. 99-100, Foto. 2/b, 3). Akşehir'deki Ferruḫşah Mescidi (1224) batı cephesinde devşirme olarak kullanılmış, 10-11. yüzyıla tarihlenen arşitrav parçasının yüzeyinde de dışa taşkın işlenmiş, düğümlü dairelerin ortasında yüzeyi çok yapraklı çiçeklerle bezeli beş rozet vardır (Yıldırım, 2006, s. 74).

Anadolu'daki Ermeni yapılarından Van Akdamar Kilisesi (10. yüzyıl) cephelerinde ve Ani Surp Grigor/ Tigran Honents Kilisesi (1215-1232) kubbe kasnağında daire biçimli çok sayıda rozet vardır (Anonim, 1972, Fig. 9, 67). Akdamar Kilisesi güney cephesinde David ve Goliath figürlerinin arasında aynı taşın yüzeyine dışa taşkın olarak işlenmiş daire biçimli, çok yapraklı çiçeklerle bezenmiş iki rozet ile geyik figürü yer alır. Tigran Honents Kilisesi kubbe kasnağındaki rozetler de dışa taşkın işlenmiş yüzeyi çok yapraklı çiçek, çarkifelek ve haç motifleriyle bezenmiştir.

Suriye'deki Zengi ve Eyyubi ile Mısır'daki Memluklu yapılarında taş kullanımı yoğun olmasına karşın küre, küre kesitleri/kabaralar ve rozetler az sayıda örnekte bulunur. Şam Kılıcıye Medresesi'nin (1245) taç kapısı üzerinde dışa taşkın işlenmiş daire biçimli üç rozet yer alır. Rozetlerin yüzeyi on sekiz ve yirmi dört yapraklı çiçeklerle bezenmiştir (Herzfeld, 1968, ss. 1-4, Fig. 94-95). Halep'teki Farafra Hanıkahı'nın (1237) mihrabı kemer köşeliklerinde birer kabara ile kilit taşında yıldız bezeli bir rozet vardır (Eser, 2000, s. 296, Lev. 193). Halep Han es- Sahbun'un (13. yüzyıl) taç kapı kemer köşeliğinde dışa taşkın

rozetler görülür (Meinecke, 1992, ss. 184-185, 129a).

Sonuç olarak küre kesitleri/kabaralar ve rozetler Anadolu dışında 10. yüzyıldan başlayarak, Anadolu'da ise özellikle Orta Çağ Türk Dönemi (Selçuklu-Beylikler) yapılarında yaygın kullanılmıştır. Bu elemanların varlığı özellikle astronomi, geometri, kozmoloji ve matematik gibi alanlarda dönemin bilgi birikimini ortaya koymaktadır. Kuşkusuz ki kabara ve rozetlerin tercihinde dönemin beğenisi, bani veya sanatçının isteği, taşın yaygın kullanımı veya taşıdığı çeşitli ikonografik anlamları da etkili olmuştur. Çoğunlukla dışa kapalı olan Selçuklu yapılarının ön yüz/cephesinde konumlanan taç kapılarda bordürlerle yaratılan düşey çizgisel dizilimi (sınırı) kıran bu öğeler, köşeliklere kademeli serpiştirilerek cephelerde hareketli bir görünüm sunarlar.

Kaynakça

- Altun, A. (1978). *Anadolu'da Artuklu Devri Türk Mimarisi'nin Gelişmesi*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Anonim. (1972). *Monuments of Armenian Architecture*. Beirut: Hamazkain Association Garmirian Fund Publication.
- Anonim. (1977). *Illustrated Dictionary of Historic Architecture* (C. M. Harris, Ed.). New York: Dover Publications.
- Arıkan, N., Tuğutlu, E. ve Eraslan, Y. (2009). *Kırşehir Emiri Caca Bey ve Medresesi "Simetrik Yaklaşımlar"*. Kırşehir: Kırşehir Valiliği Yayınları.
- Arseven, C. E. (1965). *Sanat Ansiklopedisi, II*. İstanbul: Millî Eğitim Yayınları.
- Arseven, C. E. (1998). *Sanat Ansiklopedisi, IV*. İstanbul: Millî Eğitim Yayınları.
- Bakırer, Ö. (1976). *On Üç ve On Dördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Bakırer, Ö. (1981). *Selçuklu Öncesi ve Selçuklu Dönemi Anadolu Mimarisinde Tuğla Kullanımı, I*. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları.
- Balcı, M. (2007). *Analitik Geometri*. Ankara: Balcı Yayınları.
- Bilget, B. (1989). *Sivas Gök Medrese*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Bilget, B. (1991). *Sivas Buruciye Medresesi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Cantay, G. (1992). *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Curl, J. S. (1999). *Oxford Dictionary of Architecture*. Oxford: Oxford University Press.
- Çakmak, Ş. (2001). *Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Taç Kapılar (1300-1500)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Çakmakoğlu Kuru, A. (1995). Kayseri'de Şah Kutluğ Han Kümbeti. *Dokuzuncu Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi, 23- 27 Eylül 1991 İstanbul Bildiriler* içinde (C. 2, ss. 393-406). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Demiriz, Y. (1977). XIV. Yüzyılda Ağaç İşleri. *Yüzyıllar Boyunca Türk Sanatı (14. Yüzyıl)* içinde (ss. 61-71). O. Aslanapa (Haz.). İstanbul: Tifdruk Matbaası.
- Deniz, B. (2007). Ağzıkara Han. *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları* içinde (ss. 321- 345). (H. Acun Ed.). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Diez, E., Aslanapa, O. ve Koman, M. (1950). *Karaman Devri Sanatı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Durukan, A. (2007). Aksaray Sultan Han. *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları* içinde (ss. 141-159). (H. Acun Ed.). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Duymaz, A. Ş. (2007). Susuz Han. *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları* içinde (ss. 274- 285). (H. Acun Ed.). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Erdemir, Y. (2007). *İnce Minareli Medrese Taş ve Ahşap Eserler Müzesi*. Konya: Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- Eser, E. (2000). *11- 14.Yüzyıllar Anadolu-Suriye Sanat İlişkileri (Cephe Mimarisinde Suriye Etkileri)*. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

- Fleming, J., Honour, H. and Pevsner, N. (1972). *The Penguin Dictionary of Architecture*. England: Penguin Books Ltd.
- Grabar, O. (1988). *İslam Sanatının Oluşumu*. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Gündoğdu, H. (1982). Sivrihisar Alemşah Kümbetinin Mimarisi, Geometrik ve Figürlü Plastik Süslemeleri Üzerine. *Vakıflar Dergisi*, 16, 133-142.
- İslimyeli, N. (1973). *Sanat Terimleri Ansiklopedisi, I (A-L)*. Ankara: Ankara Sanat Yayınları.
- İslimyeli, N. (1976). *Sanat Terimleri Ansiklopedisi, II (M- Z)*. Ankara: Ankara Sanat Yayınları.
- Görür, M. (1999). *Beylikler Dönemi Mimarisinde Taş Süsleme (1300- 1435)I-II*. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Görür, M. (2000). Amasya Gök Medrese Camii Süsleme Programı. *Uluslararası Dördüncü Türk Kültürü Kongresi Bildirileri, Ankara 4- 7 Kasım 1997 içinde* (C. 2, ss.1-10). Ankara.
- Hasol, D. (1979). *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*. İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayınları.
- Herzfeld, E. (1968). Damascus: Studies in Architecture III. *Ars Islamica, XI-XII*, 1-70.
- Karamağaralı, B. (1993). İç İçe Daire Motiflerinin Mahiyeti Hakkında. *Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar Güner İnal'a Armağan* içinde (ss. 249- 270). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Karamanoğlu, K. (1983). *Genel Botanik*. İstanbul: Çağlayan Kitabevi.
- Kuban, D. (1997). *Divriği Mucizesi, Selçuklular Çağında İslam Bezeme Sanatı Üzerine Bir Deneme*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kuban, D. (2001). *Divriği Mucizesi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kuban, D. (2007). *Osmanlı Mimarisi*. İstanbul: Yem Yayınları.
- Kuran, A. (1969). Karamanlı Medreseleri. *Vakıflar Dergisi*, 9, 209-223.
- Kutluay, S. (1988). *Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası'nın Taş Süsleme Programı, I- III*. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Mazot, S. (2000). Tunisia and Egypt: the Aghlabids and Fatimids. *Islam Art and Architecture* içinde (ss. 128-160), (M. Hattstein and P. Delius, Eds.). France.
- Meinecke, M. (1992). *Die Mamlukische Architektur in Agypten und Syrien: (648/1250 bis 923/1517)*. Kairo: Abhandlungen des Deutschen Archäologischen Instituts.
- Mülayim, S. (1982). *Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler Selçuklu Çağı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Ögel, S. (1966). *Anadolu Selçuklularının Taş Tezyinatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Önkal, H. (1996). *Anadolu Selçuklu Türbeleri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Ötüken, Y. (2001). Demre-Myra Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısından Seçme Küçük Buluntular. *V. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı ve Araştırmaları Sempozyumu, Bildiriler, 19- 20 Nisan 2001* içinde (ss. 361- 384). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

- Özbek, Y. (2003). *Osmanlı Beyliği Mimarisinde Taş Süsleme (1300- 1453)*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, II*. Ankara: Millî Eğitim Yayınları.
- Parman, E. (2002). *Orta Çağda Bizans Döneminde Frigya (Phrygia) ve Bölge Müzelerindeki Taş Eserleri*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Sayılı, A. ve Ruben, W. (1947). Türk Tarih Kurumu Adına Kırşehir'de Caca Bey Medresesinde Yapılan Araştırmanın İlk Kısa Raporu. *Belleten*, XI(44), 673- 691.
- Schneider, G. (1980). *Geometrische Bauornamente Der Seldschuken in Kleinasien*. Wiesbaden: Reichert.
- Schneider, G. (1989). *Pflanzliche Bauornamente Der Seldschuken in Kleinasien*. Wiesbaden: Reichert.
- Sözen, M. (1972). *Anadolu Medreseleri 2 Selçuklular ve Beylikler Devri*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Yayınları.
- Sözen, M. ve Tanyeli, U. (1992). *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Şaman Doğan, N. (2008). *Isparta'da Selçuklu ve Beylikler Dönemi Mimarisi*. Isparta: Isparta Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- TDK. (1988). *Türkçe Sözlük, 1 A-J, 2 K-Z*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tuncer, O. C. (1991). *Anadolu Kümbetleri 2 Beylikler ve Osmanlı Dönemi*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Ünal, R. H. (1982). *Osmanlı Öncesi Anadolu- Türk Mimarisinde Taç Kapılar*. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.
- Ünal, R. H. (1989). *Erzurum Çifte Minareli Medrese*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ünal, R. H. (1992). *Erzurum Yakutiye Medresesi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Yıldırım, Ş. (2006). *Philomelion'daki (Akşehir) Bizans Dönemi Taş Eserleri*. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- 6 Mayıs 2009 tarihinde www.interaktifmatematik.com/kure.html adresinden erişildi.
- 8 Mayıs 2009 tarihinde www.interaktifmatematik.com/dik-ve-egik-dairesel-koni-html adresinden erişildi.